

Sait Çetinođlu: Ermeni Sürgünleri ve Ermeni Soykırımı; Türkiye’den kovulmak

Posted on 29/03/2020

İttihat ve Terakki iktidarı döneminde 1915 Soykırımı sırasında boşaltılıp Ermeni sakinlerinin ölüm yolculuğuna gönderilmesinden sonra, soykırımdan bir şekilde kurtularak dönenlerin köyü... Kemalist dönemin Bakanlar Kurulu’nca 1938 (1) tarihinde tekrar askeri bölge ilan edilip Ermeni sakinleri askerî tesisat ve garnizonların bulunduğu yerlerden uzak bir mahalle nakledilerek ikinci kez boşaltılan Kayseri-Efkere Köyü Ermenisi Donik (Donogan) Yeseyan’ın (Hacı Bey) Efkere’den başlayıp ABD’de noktalanın ilginç hayat hikayesi yakın tarihe ışık tutması bakımından önemlidir.

Harry Yeseyan eserinde, ailesinin yaşamından hareketle Osmanlı Türkiye’sinde ve daha sonra göç edilen ABD’deki yaşamlarını okuyucularıyla paylaşır. Bu bakımdan da Ermeni köy hayatı, şehir hayatı ve Ermenilerin ruh durumunu aktarması bakımından önemli olduğu kadar, “Bizim halkımız artık burada emniyette değil, gerçi daha önce emniyette miydik, o da tartışılır. Lütfen anlayın ve bizden dualarınızı esirgemeyin. Yeni bir ülkede yeni bir yaşama başlamalıyız,” diyerek, ucuz işçi olarak göç edilen, sığınılan yabancı ülkedeki yaşamın anlatılması bakımından da önem taşımaktadır. Memleketlerini hüznle terk etmektedirler: “Üçümüz de küpeştede durduk, uzaklaştığımız İzmir şehrine bakmaya başladık. Şehir kalbimi çekiyor, ‘Gitme Gitme!’ diyordu sanki. Senin ait olduğun yer burası. Memleketin burası senin. Büyükbabalarının gömüldüğü yer.”

Yeseyan, bugün hala askeri yasak bölge olan Efkere Köyü’nü ve köydeki Ermeni yaşamını tasvir eder. Millet sisteminin İstanbul’un dışını ve özellikle kırsal kesimi kapsamadığını, Batı Ermenistan Ermenilerinin oldukça kısıtlı ve zor bir yaşam sürdüklerini kaydedelim³: Bölgedeki yetkililer Hıristiyan ibadetlerini engelliyorlardı ama köyümüzde yaşayan Türkler

olaya başka türlü bakıyorlardı. Yerel Türklerle hiçbir sorunumuz yoktu. Yani tipik bir ne sen bana karış, ne ben sana karışayım durumu vardı. Donik'in İzmir'de bir Türk kahvesine girişi şaşkınlıkla karşılanır: Biraz zaman geçtikten sonra göze çarpan genç beyefendi Donik'e döndü ve onun Ermeni olduğunu anladığı için bir süre baktı. Ermeniler genellikle kendi kahvelerine giderlerdi o günlerde, yalnız başlarına bir Türk kulübüne girmeye pek cesaret edemezlerdi.

Yaşamları, umut bağladıkları Jön-Türkler döneminde de giderek zorlaşmaktadır: "Ya Yeğenim, hayat tıkr tıkr gidiyordu, yalnızca evden mektup aldığımız zaman üzülyorduk. Balkanlarda savaş vardı. Halkımızın büyük bölümü savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında girdiği halde bazıları, yere tükürdün, vergi kaçırdın gibi sudan sebeplerle tutuklandılar."

Akliselim insanları da işaret ederler: "Bu Osmanlı yurttaşı gerçek bir dost dedim babana. İbrahim Paşaların desteği ve bilgisine başvurulmazsa, Ermeni sorunu korkarım çok çirkin bir yolla çözülecek." Bu bakımdan Soykırım sonrasında Türk dostu Hakim Bey'in mektubu bir üzüntünün ifadesi ve Ermeni halkına karşı tarihsel haksızlığın altını çizer, adalete olan inancı ifade eder: Sevgili dostum, tarihte en iğrenç gaddarlık olarak yer alacak bu katliam için affına sığınırım. Bizi affet. Hem insanlığa hem doğaya karşı işlenmiş bu korkunç eylemler için bütün Türkleri suçlama. Bu vahşi ölümlerden sorunlu olanlar mahkemeye çıkarılacak, barbarca davranışlarının karşılığını alacaklar, sana söz veriyorum. Bu suçların karşılıksız kalmamasını isteyen, benim gibi düşünen birçok iyi Türk'ün olduğunu da bil. Adalet yerini bulacak. Tanrı seni ve çocuğunu koruyup gözetsin. Hakim Bey, Ermenilerin maruz kaldıkları durumdan son derece rahatsızdır. Bugün az sayıda insanın olduğu gibi.

Yeseyan'ın hikayesi de Soykırım anlatımlarından biridir. Ne kadar kurban ve sağ kalan varsa bu jenositle ilgili o kadar öykü varsa da. Harry Yeseyan'ın kaleminden Donik Yeseyan, Nazar Amca ve Krikor'un öyküleri birbirlerini tamamlayıp Ermeni Jenosidi'nin 1915-1922 döneminin portresini çizerken, Osmanlı yönetimindeki Ermeni halkının yaşamına ayna tutar.

İzmir'e gitmek isteyen Donik'i caydırmak isteyen ağabey Nazar'ın söyledikleri Ermeni yaşamı ile ilgili çok şey söylemektedir: Sen başına bela arıyorsun! Köyün dışında yatan tehlikelerden sana kaç kez söz etmem gerekiyor? İzmir'e gitmek o kadar kolay değil herhalde. Civardaki tepelerde, kuytularda gizlenmiş, senin gibi bir Ermeni çocuğunun yolunu gözleyen kanlı katiller var. Seninle oynadıktan sonra o güzel bilyelerini sokuverirler...

...Tamam küçük adam, haydi sözün gelişi, diyelim ki o senin değerli İzmir'e vardık. Bizim için daha kötü olacağını anlamıyor musun? Ermeniler büyük şehirlerde hoş karşılanmaz. O kalın kafan bunu anlayabiliyor mu? Türkler Ermenileri sevmez, yaşamımızı daha da zorlaştırırlar. Burada, Efkere'de kendi insanlarımız arasında yaşıyoruz. Niçin her şeyi olurlarına bırakmıyorsun?...

...Çok garip görünüyor değil mi, yeğenim? Onun mevkisinde olan birinin eşkıyaların, Ermenileri büyük şehirlere girmekten bilinçli olarak alıkoymaları için hoş görüldüğünü anlamaması olası mıydı? Bazı eşkıyaların katliamlar yapmak için hükümetçe cesaretlendirildiği bir gerçektir...

1894-96 katliamlarından kurtulsa da, Hamid döneminde sistematik bir şekilde tırmandırılan bu katliamlardan Efkere de nasibini alacaktır. Yeseyan, 1894 öncesi katliamlardan söz eder: Bir katliam oluyordu. Aşiretlerin saldırısına uğramıştık. Bazıları piknik alanını işgal etmiş, bazıları da evlerimizi yağmalayıp ayırt etmeden öldürüyorlardı. Erkekler, kadınlar ve çocukları acımadan kılıçtan geçirdiler. Kundaktaki bebekleri kapıp, kılıç uçlarına geçirmek için havalara fırlattılar. Kılıçtan kurtulanlar yere düşüp, atların ayakları altında ezilerek can verdiler. Ah İsa aşkına, yapacak hiçbir şey yoktu. Korumasız ve yardımsızdık... Üzücüdür ama böyle saldırılar Ermeniler için yeni değildi. Sık sık gaddarca yapılan katliamlar, çocuk kaçırmalar oluyordu. Daha sonra bunun Sultan Abdülhamit'in, imparatorluğundaki Ermenileri baskı altında tutmak için uyguladığı planın bir parçası olduğunu öğrendik.

...Hacı Bey ile birlikte memlekete doğru yolculuğumuza devam ettik. Kanlı Piç Osman'ın 'kılıcımız Ermeni kanı istiyor' sözünü aklımdan çıkaramıyordum. İçimden bunun doğru olduğunu biliyordum. Günlerimiz sayılıydı.

Ermeniler geleceklerinden umutsuzdurlar, umutlu olsalar vatanlarını bırakıp yabancı ülkelere neden göç etsinler: Hiç umudum yok dedi Takvor. İnsanlar aptal, ne nasıl yaşayacaklarını biliyorlar, ne de nasıl yaşatacaklarını.

Burada şunu özellikle vurgulamak gerekir ki Ermeniler tarihsel topraklarından göç etmeyi akıllarından geçirmemişlerdir, ancak koşullar onları dünyanın dört bir yanına serpiştirtmiştir. Bugün dünyanın herhangi bir yerinde doğmuş bir Ermeni'ye nereli olduğu sorulduğunda Sivaslıyım, Maraşlıyım, Ayıntablıyım, Garinliyim... cevabı alınır. Vatanlarıyla fiziki bağları kopartılsa da hiçbir Ermeni vatanlarıyla imoral bağlarını kopartmamıştır. Hacı Bey'in eşi Amerika'ya gelişlerini şu sözlerle ifade eder: Ah tabii, bir gün Amerika'ya gitmeyi ben de düşünmüştüm ama sadece ziyaret veya tatil için. Hayatımın geri kalan kısmını orada geçirmek için gideceğim aklımın ucundan bile geçmemişti.

Kapitalizmin ucuz ve güvencesiz işçi ihtiyacını karşılamak üzere dört bir yana savrulan bu insanların yeni ülkedeki hisleri, anavatanda maruz kaldıklarının özlü bir özeti gibidir:

Daha önce hiç hissetmediğimiz bir şeyi hissediyorduk: Özgürlük. Sanki bütün yaşantımızı önceden karanlık bir odada geçirmiştik de, sonra aniden birisi gelip düğmeye basıp ışığı yakmıştı. Özgürlüğün ne demek olduğunu ilk kez anlıyorduk, tüm insanların doğuştan onurlu olduklarını da.

Anavatanda halklar arasında yaşamın iç içe geçtiğinin ifadesi yeni ülkede de kendisini gösterir: 'Hoş geldiniz' dedi Türkçe. 'Hoş bulduk' dedik biz de. Şivesinden, Türkiye'nin, Ermenilerin anadillerini unuttukları ve yalnızca Türkçe konuştukları bir bölgeden geldiğini anladık. Bu insanların çoğunun tavırları da Ermeni'den çok Türk'e benziyordu.

Ancak gittikleri yerlerde kolaylıkla yer edindiklerini söyleyemeyiz. Ermeni sığınmacıları yeni ülkelerde 1929 büyük buhranı beklemektedir. Bu kez buhran Ermeni sığınmacıları silindir gibi ezer:

Ermeni Soykırımı, büyük buhran hakkında konuşmalar başlardı. Birkaç gözyaşından sonra, eski memleket ve çok sevilen kayıplardan söz eden yürek titreten türküler başlardı. Bu acılı türkülerini kim dinlerse ağlardı.

Harry Yeseyan'ın çalışması Ermeni Soykırımı'nın basit bir anlatımıdır. Sıradan insanların akıl almaz öyküsü olarak da adlandırabiliriz. Sıradan insanlar o kadar korkunç ve insanlık dışı şeylerle karşılaşmışlardır ki aradan bir asra yakın zaman geçmesine rağmen etkilerinden kurtulamamaktadırlar. Yeseyan ailesinin Efkere'de kalan bireylerinden sadece iki kişi 1915 Soykırımı'ndan kurtulabilmiştir. Kurtulabilen bu sıradan insanlar halen yaşadıklarının etkisinde olup yaşadıklarına inanmamaktadır. Soykırımdan tesadüfen kurtulandan dayı Korken Çakıryan bu kitap yazılırken [1994] sağ olmasına karşın yaşadıklarıyla ilgili konuşmak istememektedir.

Bölgenin özelliklerinden dolayı İstanbul Ermenileri gibi İzmir bölgesi Ermenilerinin diğer bölgelere nispetle az bir zayıyla kurtulmaları, arkasından savaş sonrasında Yunan işgali bölgesine sığınan Ermenilerin milliyetçi hareketin güçlenmesi ve işgale karşı baskın çıkmasıyla birlikte son sığınakları İzmir'de de huzursuzlukları artmaktadır: Şehrimizde atmosfer giderek kötüleşiyordu. Mustafa Kemal'in ordusu Yunanlıları ve Fransız 'müttefikleri' içerlerden söküp atmaya başlamıştı. Taşrada yaşayıp, savaştan sonra yurduna geri dönmesine izin verilmiş Ermenilerin uğradığı katliamların öyküleri anlatılıyordu her yerde. Bu gerçek, diğer Ermenileri huzursuz etmekten başka bir işe yaramıyordu. Kimse katliamların İzmir'e de ulaşmayacağından emin değildi.

Milliyetçi hareketin ordularının İzmir'e girişiyle birlikte Ermenileri yeni bir trajedi beklemektedir: Kemal Paşa'nın orduları Yunanlıları Anadolu'dan atıyordu, ölüm

yürüyüşünden sağ kurtulmuş ve köyüne dönmüş olanlar ikinci kez sürülüyorlardı. Milliyetçi ordunun İzmir'e de ulaşacağından korkuluyordu.

Korktuklarının başlarına gelmesi gecikmez. Burada Yeseyan'ın anlatımları o sırada İzmir'de olan gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın anlatımlarıyla uyumludur. Yalman, "Gördüklerim Geçirdiklerim" adlı anılarında aynı İzmir'i tarif eder. Yunan ordusu İzmir'den hiç savaşmadan çekildi, Türkler yeniden ele geçirdiler şehri. Yaşam zorlaştı. Gerginlik her geçen gün biraz daha artıyordu. Başkumandan Ermenilerin kendi mahallelerinde kalmaları için sıkı emir vermişti. Buldukları yeri terk edenler tutuklanmaya veya kurşuna dizilmeye layık görülüyorlardı. On beş-elli beş yaş arasındaki Ermenileri keyfi olarak tutuklamaya başladılar.

Biz Ermeni Mahallesi içinde olmadığımız için annem çok endişeleniyordu. Kardeşim Kirkor o zaman on beş yaşındaydı ama uzun ince bir çocuk olduğundan on sekiz gösteriyordu. Annem ona hep kısa pantolonlar giydirdiyordu ki askerler gördüğünde onu çocuk diye yutturabilsin. Onu hep evde kilit altında tutuyordu.

Ermeniler evlerinden atıldığında, soykırım sırasında Anadolu'da olduğu gibi çapulcu sürüsü eve doluşmakta ve talana başlamaktadırlar: Tam bu sırada eve bir kadın grubu doldu. Dışarıda beklerken askerlerin eve girdiğini görüp, evdekilerin tutuklandığını tahmin etmişlerdi. Evin ve içindeki eşyaların kendilerine ait olduğunu iddia etmek için gelmişlerdi.

Kadınlar çarşafı, Çin porselenlerini, gümüş kapları ve değerli olarak ne buldularsa toplamaya başladılar, annem de onları dışarı kovmaya çalışıyordu. Çok grotesk bir manzaraydı. Yüzbaşı gürültüleri duyup diğer odadan çıkıp geldi.

'Siz ne yaptığınızı sanıyorsunuz?' diye sordu sertçe. 'Defolun hemen buradan!'

'Bu evin bizim olması gerekir, madem bir kâfirin evidir, o zaman bizim olması gerekir artık.'

Yunan bozgunu ile birlikte yaşam tam anlamıyla bir kabusa döner: Orta sınıf Ermeniler kordona bakan büyük binaların arkasında kurulmuş sektörel bir şehirde yaşıyorlardı. Kıyı boyunca kilometrelerce uzanan kordon, bir bulvar gibi genişti de. Evlerinden kaçan Ermenilerin büyük çoğunluğu açılan ateşle öldürüldü. On binlerce sığınmacı aynı gün kordonu doldurdu. Umutsuzca birbirlerini itiyorlar, rıhtıma yanaşan gemilere ulaşmaya çalışıyorlardı. Nöbetçi askerlere yüklenen bir sığır sürüsüydüler âdeta. Bazıları aradan geçiyor ama çoğu geri itiliyordu. Yabancı bir pasaport gösterenlerin, ki bunların da aslında Ermeni oldukları apaçıktı, gitmelerine izin veriliyordu. Nöbetçi askerlerden kurtulan bazı sığınmacılar iskelenin kırık veya eksik tahtalarının arasından denize düşüyor, karanlık sularda kayboluyorlardı. Suya düştüğünüz mesafe iskelede ne kadar ilerlediğinize bağlı olarak iki ile dört buçuk arasında değişiyordu.

Askerler suya düşenlere çoğu kez ateş ediyorlardı. Su, direkler arasında yüzen ve kalbura dönmüş cesetlerle doluydu. Rıhtımdan aşağı düşenlerden bazıları, yüze yüze gidip, bekleyen bir gemiye ulaşabiliyordu. Limanda rıhtıma ilerlemek için sırasını bekleyen binlerce kişi vardı. Bir geminin yanına kadar yüzenler, denizcilerin attığı iplerle gemiye alınıyorlardı. Kuşkusuz bazı gemiler önce bu sığınmacıları almayı reddettiler. Türk askerlerine gemilerin yakınına ateş etmemeleri emri verilmişti, çünkü Ankara hükümeti yabancı bir güçle sorun yaşamak istemiyordu.

Ve Sakallı Nurettin Paşa İzmir'i yakar: Ermeni mahallesine yaklaştığım zaman, uzaktan yandığını gördüm mahallenin. Alevler göğü kızılaştırmıştı. Türkler yangını söndürmek için hiçbir şey yapmıyordu. Aslında bana daha sonra söylenen şeydu ki, yangın söndürmekte kullanılan araba, yayılan alevlerden korumak için Türk mahallesine götürülmüştü.

Ermeni mahallesindeki eski ahşap evler birbirine yakın, bitişik tarzda yapılmışlardı. Ateşler birinden diğerine sıçradığı için bu evleri kolayca yalayıp yuttu. Tam bir cehennemdi. Tüm mahalle cayır cayır yanıyordu. Sokakta olan birkaç tane taş ev bile kızarmıştı. Canlı canlı yanan insanların çığlıklarını duyabiliyordum. Yanık etin o keskin kokusu her yana yayılmıştı.

Sokaklar dardı, sıcak katlanılmaz. Bu sığağa dayanabilenler kaçıyordu ama birçoğu oldukları yerde kalakalıp, öldüler.

Kiliseye koşup, kurtuluş için dua eden beş altı kişilik bir Ermeni grubu gördüm. Alevler kiliseyi de sardı. İçindekilerden birçoğu alevlere yakalandılar. İki yüz-üç yüz kişi olmalıydı içeride. Hepsi alevlerden kaçmak için sokağa doğru aynı anda koşmaya çalıştığı için, birbirlerini ezdiler. Sadece birkaçının kurtuluşu dışında çıkar yol yoktu. Kilise taştan yapılmıştı ama kirişler kerestedendi. Çok geçmeden kilise de alevlerce yutulmaktan kurtulamadı. Bu tam bir holocaust'tu. Sonunda çatı da boyun eğdi, yanan keresteler içeride kalanların üzerine düştü.

Tuğla bir fırında canlı canlı kızarmaktan başka bir şey değildi bu. Acaba kaç dostum vardı içeride diye düşünüyordum.

Bütün çığlıkları duydum yeğenim, hâlâ da duyarım. Ermeni mahallesini yutan o cehennemi de hep görüyorum. Rüyalarımda o korkunç alevleri görüp kan ter içinde uyandığım birçok gece geçirdim. Gördüğüm o şey, insana aklını oynattırabilirdi.

Son sözü Nazar Amca'ya bırakıyoruz. Nazar Amca, Soykırım sürecini nakleder:

Osmanlı İmparatorluğu zamanında halkımıza olanları asla unutmamalıyız. Türkler 1915 yılında 'Ermeni Sorunu', Ermeni azınlık problemi hakkında son bir şey yapmaya karar verdiler. Türkler halkımızı yüzyıllardır katletmekteydiler ama İttihat rejimi için yeterli değildi bu.

Böylece Jön-Türkler'in liderleri yeniden yerleştirme dalaveresiyle çıkageldiler: Ermeniler 'yeni yurtlarına' gönderileceklerdi ama gerçekte Suriye çölünde ölüme gönderiliyorlardı. Önce savaştan önce yaşta olan erkekler zorla askere alındılar, en zor taburlara verilip öldürüldüler. Sonra tüm ülkede boydan boya kasabaları, köyleri dolaşarak, Ermenilerin

silahlarını teslim etmelerini istediler. Tüm yurttaşların 1908 Devrimi'nden beri silah bulundurmalarına izin verilmişti ama aslında az sayıda Ermeni'nin silahı vardı. Silahını teslim etmesi istenen Ermeni yurttaşlar silah teslim edemezlerse, aileden birisi bir silah getirene kadar işkenceye tabi tutuluyordu. Hiç silahı olmayanlar teslim edecek bir şeyleri olsun diye Türk ailelere gidip ateşli silah satın alıyorlardı.

Halk silahsızlandırıldıktan sonra Türklerin o kirli işlerini yapma konusunda önlerinde bir engel kalmamıştı. Yaşları on beş-elli beş arasında olan tüm erkekler bir araya toplandı. Bağlandılar ve öldürülecekleri gizli bir yere götürüldüler. Sonra da kalanların 'yeniden yerleştirilmesi' başladı. Kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkeklere taşıyabilecekleri eşyalarla evden çıkmaları emredildi. Yüzlerce Ermeni köyü ve şehrinden binlerce kişilik devasa konvoylar oluşturuldu, Suriye çölüne, güneye doğru taşradan o yürüyüşe zorlandılar. Çaresiz binlerce insan Türkiye'nin hem genişliğine hem kıvrım kıvrım uzunluğuna yayılmış kervanlara bölündüler. Analar çocuklarından koparıldılar, sonra kim isterse o ırzına geçti. Çocuklar süngü uçlarına takıldılar. Artık yürüyemeyecek kadar tükenmiş olanlar, zorla kaldırılıp yine yürütüldüler, ta ki yolda ölene kadar. Yol kenarında doğum yapan kadınlar hemen ayağa kaldırılıp, bebeklerini ölüme terk ederek yürüyenlerin arasına katıldı. Kervanların içinden geçtiği Kürt ve Türk köyleri, insanların üzerine saldırmaları, bulabildiklerini çalmaları, güzel buldukları kadınları alıp götürmeleri, istedikleri çocukları almaları, öldürmeleri, sakat bırakmaları için cesaretlendirildiler. Hırsızlar yürüyüşçülerin sırtlarındaki paçavraları bile alıyorlardı. Yoldaki birkaç haftadan sonra birçok kişi tamamen çıplak hale gelmişti. Başları önlerine düşmüş, ortaya çıkan bedenlerini gizlemek için zoraki hamle yapan kadınların utancı iki kattı. Su ve yiyecek kıtı. Bir ırmak veya dere kıyısına geldiklerinde, jandarmalar genellikle su içmelerine izin vermiyordu. Sağ kalan az sayıda kişi çöle eriştiklerinde, çıplak bedenlerini güneş yaktı, kızgın çöl kumları şişmiş çıplak ayaklarını kavurdu, sinekler gibi düştüler kuma...

Amca birden durur. Yanaklarından aşağıya gözyaşları süzülür. Devam edemez. Yeğen Harry onu daha fazla zorlamaz...

Notlar:

- 1) BCA 30 10 1 2/ 82 75 8, T.C. BAŞVEKALET Kararlar Dairesi Müdürlüğü Karar Sayısı: 2/9529 “Kayseri Vilâyetinin Gesi Nahiyesine bağlı Efkere Köyünde oturan Ermenilerin askerî tesisat ve garnizonların bulunduğu yerlerden uzak bir mahalle nakilleri; Genelkurmay Başkanlığının muvafakatına atfen Dahiliye Vekilliğinin 3/9/738 tarih ve 44442 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5/9/338 tarihinde onanmıştır. 6/9 /938 Reisicumhur K. Atatürk imza, İcra Vekilleri Heyeti imzalar...”
- 2) Harry Yeseyan, Türkiye’den Kovulmak, Hacı Bey’in İzmir Günleri, Çev. Zafer Avşar, Belge Uluslararası Yayıncılık 2011.
- 3) Bu konudaki geniş bilgi için: Arsen Yarman, 1878 Palu-Harput, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler, 2 cilt, Derlem Yayınları, 2010.

Diğer Yazıları: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>